TANULMÁNY

A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége

KOVÁCS GÁBOR

Kulcsszavak: agrobiznisz, TEÁOR, nemzetgazdasági részesedés, foglalkoztatás, szerkezeti változások.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A magyar mezőgazdaság valós nemzetgazdasági szerepéről többnyire nagyvonalú becsléseken alapuló adatok kerülnek nyilvánosságra. Ezért megkíséreltük, hogy cikkünkben korrekt módszertani alapokon nyugvó, megbízható mutatókat számítsunk az elérhető statisztikai adatok alapján. A mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó ellátó, feldolgozó, forgalmazó tevékenységek (agrobiznisz) jelentőségét a kibocsátás, a bruttó hozzáadott érték és a foglalkoztatottak nemzetgazdasági részarányával jellemeztük. Az ismert tendenciának megfelelően csökkenő részarányokat találtunk, amelyek ráadásul szerényebbek is, mint a szakmai köztudatban szereplő értékek. Ennek ellenére tévedés lenne a mezőgazdaság, illetve az agrobiznisz jelentéktelenné válásáról beszélni (még pusztán gazdasági, pénzügyi értelemben is). Az agrobiznisz GDP-hez való hozzájárulása több mint a felét teszi ki annak, amit a (élelmiszeripar nélkül vett) feldolgozóipar produkál. A nemzetgazdaságban legalább minden hetedik munkahely közvetlenül vagy közvetve ma is a mezőgazdasághoz kötődik. Vagyis egy olyan jelentős gazdasági komplexumról van szó, amelynek hatékonysága, versenyképessége, fejlesztése nagymértékben meghatározza az egész nemzetgazdaság helyzetét. Elemzéseink rámutattak arra is, hogy – bár a mezőgazdaság teljesítménye sem ad okot elégedettségre – mind az ellátó szektor, mind a feldolgozóipar komoly teljesítménydeficittel küzd a mezőgazdasághoz viszonyítva. Az agrobiznisz-koncepció éppen arra világít rá, hogy előrelépést akkor remélhetünk, ha a teljes értéklánc összehangoltan, arányosan fejlődik.

BEVEZETÉS

A fejlett országokban általános az a tendencia, hogy a mezőgazdaság részesedése mind a bruttó hazai termék (GDP) előállításában, mind a foglalkoztatásban folyamatosan csökken, annak ellenére, hogy abszolút számokban – sőt reálértéken – a szektor kibocsátása, bruttó hozzáadott értéke akár növekedhet is. Mindez igaz Magyarországra is, sőt, a gyenge versenyképesség, a technológiai, szervezési, irányítási hiányosságok miatt az ágazat relatív visszaszorulása az elmúlt időszakban még nagyobb is volt annál, mint amit a kereslet változása indokolt. Ismeretesek az olyan adatok, miszerint a rendszerváltás előtt, 1989-ben a mezőgazdaságban az aktív keresők 17,3%-át foglalkoztatták, míg 20 évvel később, 2009-ben már csak 4,6% volt a mezőgazdasági foglalkoztatás részaránya. Ugyanezen időszak alatt a mezőgazdaság részesedése a GDP-előállításból 13,7%-ról 3,7%-ra esett.

Mindezek ellenére – ha csak a nemzeti számlákban tükröződő teljesítményt vizsgáljuk is – a mezőgazdaság még mindig számottevő nemzetgazdasági ágazat. 2007-ben[1] a mezőgazdaság (az erdő- és vadgazdálkodással együtt) bruttó hozzáadott értéke (több mint 860 milliárd Ft) jóval fölülmúlta a közúti és egyéb járműgyártását, és csaknem duplája volt a vegyi anyagok gyártásában létrehozott bruttó hozzáadott értéknek. De nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság valós nemzetgazdasági szerepe ennél jóval nagyobb.

A mezőgazdasági ágazat ipari termékek jelentős felhasználója: 2007-ben 1 271 milliárd Ft-ot tett ki a vásárolt termékek és szolgáltatások értéke (a folyó termelő felhasználás), amelynek mintegy 75%-a volt ipari eredetű. A mezőgazdasági alapanyagokat felhasználó élelmiszeripar 2 263 milliárd Ft értékű terméket bocsátott ki 2007-ben, a lakosság (a háztartásban fogyasztott) élelmiszerre és alkoholmentes italokra összes kiadása közel 24%-át fordította. A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékek részaránya az exportban 6,0-6,5% körül mozog. A teljes mezőgazdasági termékpálya – a gazdaságok által vásárolt vegyi anyagok, gépek stb. gyártásától a tulajdonképpeni mezőgazdasági termelésen, az élelmiszer-feldolgozáson keresztül a fogyasztásig – tehát jóval nagyobb értéket, munkaerő-kapacitást, eszközállományt kapcsol össze, mintha csak a mezőgazdasági fázist vizsgálnánk. A mezőgazdaság valódi nemzetgazdasági szerepe csak ennek az agrobiznisznek nevezett hálózatnak a vizsgálata útján ragadható meg. Az agrobiznisz méretének meghatározására vonatkozó egzakt számításokkal aránylag ritkán találkozunk (kivételként lásd: *Oros – Szabó – Tóth – Udovecz (szerk.) – Vígh – Zacher, 2001*), többnyire csak (egymásnak is ellentmondó[2]) nagyvonalú becslések állnak rendelkezésre (lásd pl. *FVM, 2009; Kapronczai, 2010*). Cikkünk ezt a hiányt igyekszik pótolni, miközben a kalkuláció módszerét és eredményét ismerteti.

AZ AGROBIZNISZ FOGALMA

Az élelmiszer-ellátás és a mezőgazdasági eredetű non-food termékek előállítása napjainkban a fejlett, munkamegosztáson alapuló gazdasági rendszerekben számos tevékenység bonyolult összekapcsolódását, integrált együttműködését igényli. Mindez egy hosszú történelmi fejlődés eredménye, amelynek kiindulópontjánál a mezőgazdasági termelést még szervesen kiegészítette a szükséges szerszámok, a vonóerő és a trágya előállítása, valamint a keletkezett termékek nagy részének feldolgozása és a fogyasztóknak történő eladása. Az idők során, a tudomány és a technológia térhódításával párhuzamosan ezek a kiegészítő funkciók jórészt kiváltak a mezőgazdaságból, és erre szakosodott ipari, kereskedelmi vállalkozásokhoz kerültek. A mezőgazdaság egyre fokozódó mértékben nyersanyagtermelő ágazattá vált, amely jelentős mennyiségben használ fel ipari eredetű ráfordításokat. Mivel azonban fennmaradt a mezőgazdaság és a termékláncban a mezőgazdaságot megelőző, illetve követő ágazatok kölcsönös függősége, egy *átfogó módon integrálódott hálózat* jött létre, amelynek problémáit nem parciálisan, hanem a teljes termékpálya összehangolt működését szem előtt tartva indokolt megközelíteni. A hálózat elemeinek összekapcsolódása termékek, szolgáltatások és információk cseréje révén valósul meg. Ennek következtében a me-

[1] Az elemzések túlnyomó részéhez használt ún. 4 számjegyes TEÁOR szerinti bontásnak megfelelő frissebb adatok a kézirat leadásának időpontjában nem álltak rendelkezésre.

[2] A részünkről ismert skála az agrobiznisz GDP-ből való részesedésére vonatkozóan – a szaksajtóban, szakirodalomban közölt írások alapján – a „mintegy a 10%"-tól 15-16%-ig terjed. A legtöbbször emlegetett adat 12-13%.

zőgazdaság egy *agrobiznisznek* nevezett komplexum részét képezi (1. ábra).

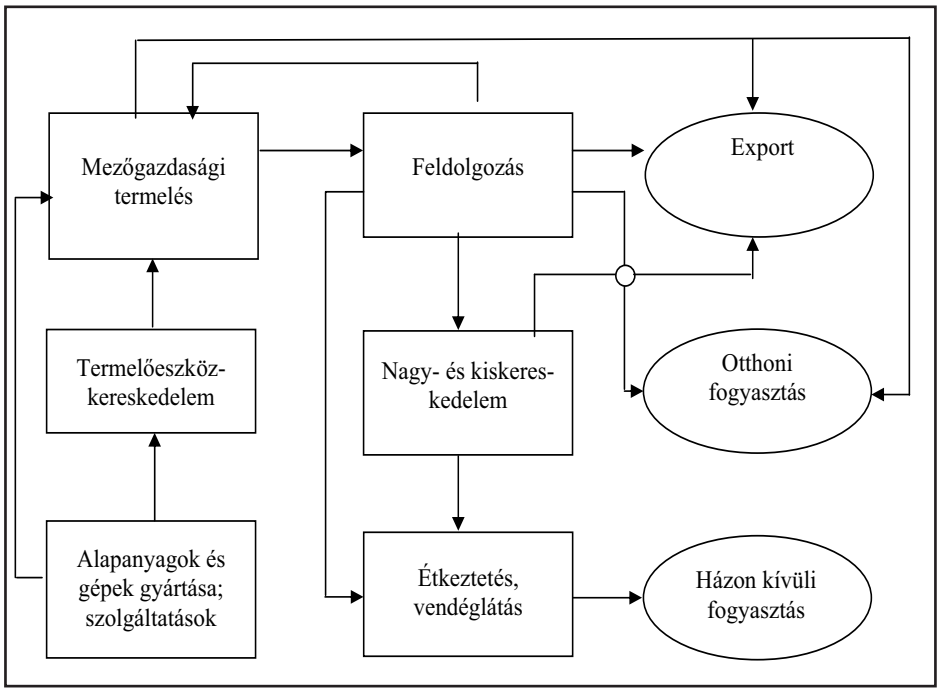
Az 1. ábra leegyszerűsítve mutatja be az agrobiznisz alkotórészeit és kapcsolatait. Eszerint az agrobizniszen belül *öt alapvető komponens* különíthető el:

1. *Mezőgazdasági inputok (ráfordítások) és gépek, berendezések gyártása; üzleti és közösségi szolgáltatások nyújtása* a mezőgazdaság részére (ezt a komponenst a továbbiakban esetenként ellátó szektornak nevezzük).
2. A tulajdonképpeni *mezőgazdasági termelés*.
3. *Élelmiszerek és non-food termékek feldolgozása*.
4. *Nagy- és kiskereskedelem*.
5. *Étkeztetés, vendéglátás*.

Ezen tevékenységi körök termékeket és szolgáltatásokat állítanak elő termelő, illetve végső felhasználásra (utóbbiakat az ábrán oválisok jelölik). A mezőgazdasági inputok és gépek gyártása komponens vetőmaggal, műtrágyával, növényvédő szerekkel, épületekkel, gépekkel, berendezésekkel stb. látja el a gazdaságokat. Ide sorolhatók a termelés hatékonyságát javító szolgáltatások, mint pl. az agrárszakoktatás, kutatás, érdekképviselet, szaktanácsadás, pénzügyi szolgáltatás, agrárbiztosítás stb. is. A mezőgazdasági termékek részben eredeti állapotban, részben feldolgozva a kereskedelem és/vagy a vendéglátás közbeiktatásával kerülhetnek végső felhasználásra (fogyasztás, export). A feldolgozóipar egyes termékei (keveréktakarmányok) és melléktermékei (pl. melasz, sörtörköly) takarmányként jutnak vissza a mezőgazdaságba. Az ábra nem jelöli ugyan, de ismert, hogy gyakran az ágazatokon belüli egységek között is élénk áru- és szolgáltatáscsere zajlik.

1. ábra

Az agrobiznisz szerkezete és kapcsolatai

Forrás: Kriesel – Doherty (2000) alapján

Az *agrobiznisz* (agri-/agrobusiness; az amerikai angolban gyakran food and fiber sector) fogalma és koncepciója először *Davies és Goldberg* 1957-ben megjelent munkájában (*Davies – Goldberg, 1957*) bukkant fel az Egyesült Államokban. Az említett szerzők szerint: *„agrobizniszen a mezőgazdasági üzem (inputokkal történő) ellátására irányuló valamennyi termelési, elosztási és forgalmazási tevékenységet, a mezőgazdasági üzem termelőtevékenységét, továbbá az üzem termékeinek feldolgozását és forgalmazását értjük". Davies és Goldberg* az élelmiszertermelés mellett a „fiber economy"-t is az agrobiznisz részének tekintette. *Goldberg* egy későbbi művében az eddigiekhez hozzáfűzi, hogy az „agrobiznisz úgyszintén magában foglalja mindazokat az intézményeket és szervezeteket, amelyek befolyásolják és koordinálják ennek az áruáramlásnak az egymást követő szakaszait, nevezetesen az államot, a piacot, a pénzügyi szervezeteket, a szállítási vállalkozásokat és az oktatási-kutatási intézményeket".

Az agrobiznisz-fogalom és koncepció Magyarországon viszonylag korán, már az 1960-as években felbukkant. 1979-ben *Benet Iván* széles hazai és nemzetközi áttekintést adott a koncepció kialakulásáról, jelentőségéről, és vizsgálta az agrár-ipari komplexum hazai szerkezetét (*Benet, 1979*). Mivel maga az agrobiznisz kifejezés akkoriban inkább a polgári, semmint a marxi közgazdaságtan kategóriájának minősült, ezért hasonló értelemben többnyire *az agrokomplexum, agrár-ipari komplexum*, illetve *az élelmiszer-gazdaság* fogalmakat használták. Mára hazánkban is jellemzővé vált az agrobiznisz (agribusiness, agrobusiness) szóhasználat. Az idegen hangzás ellenére ez helyeselhető, mert egyrészt az élelmiszer-gazdaság fogalmának van egy szűkebb és feltehetően helyénvalóbb értelmezése (a mezőgazdaság és az élelmiszer-feldolgozó ipar együttese, esetenként az élelmiszer-kereskedelemmel kibővítve), másrészt pedig az agrokomplexum, agrár-ipari komplexum kifejezéseknek létezik olyan régebbi jelentése is, amely a vállalati szférához kapcsolta ezeket (agrár-ipari komplexumok Bulgáriában és a Szovjetunióban). Ennélfogva az agrobiznisz elnevezéssel egyértelműbbé válik a szakmai kommunikáció.

AZ AGROBIZNISZ LEHATÁROLÁSÁNAK PROBLÉMÁI

A szokásos statisztikai összeállítások nem teszik lehetővé, hogy az agrobiznisz méretét és egyéb ökonómiai jellemzőit *közvetlenül* megismerhessük. Bár az agrobiznisz fogalmára adott korábbi *Davies–Goldberg-féle* definíció általánosan elfogadottnak tekinthető, gyakorlati alkalmazása során számos problémával találkozunk. A konkrét kutatás során – az elvi következetesség mellett – az adatok rendelkezésre állását, elérhetőségét, továbbá a nagyobb precizitás többletmunka-igényének és a megszerezhető hasznos információtöbbletnek a viszonyát is mérlegelni kell. Persze az elvi nehézségek sem lebecsülendők. Csak a szűkebb értelemben vett mezőgazdaságot (növénytermelés, állattenyésztés, vadgazdálkodás) tekintsük az agrobiznisz részének, vagy e mellett az erdő- és a halgazdálkodást is? Ha az utóbbiakat is az agrobizniszhez soroljuk, akkor vegyük figyelembe például az erdőgazdálkodáshoz kapcsolódó fafeldolgozást és (legalábbis részben) a bútorgyártást is? Továbbmenve: számoljunk az élelmiszer-feldolgozás, fafeldolgozás, bútorgyártás stb. számára inputokat előállító ágazatokkal vagy sem? Kíséreljük meg figyelembe venni a teljes non-food szektort, a megújuló nyersanyagokra épülő energiaipartól a fitofarmakonokon keresztül a bioműanyagokig? Mi történjen az általános rendeltetésű termékeket és szolgáltatásokat előállító beszállító ágazatokkal

(energiatermelés, szállítás, számítógépgyártás, társadalmi közszolgáltatások stb.)? Próbáljuk meghatározni ezek arányos, az agrobiznisszel összefüggésbe hozható részét és azzal kalkuláljunk a komplexum méretének becslésekor?

Nyilvánvaló, hogy ezekre és a még hosszan sorolható hasonló kérdésekre nem lehet általános érvényű választ adni. A korábban említett tényezők mellett (adathozzáférés, pontossági követelmények) gyakran a vizsgálat célja, a megbízó személye, a megszólítani kívánt befogadók kiléte is befolyásolja a szűkebb vagy tágabb értelmezést. További eltéréseket okozhat, hogy milyen mutatókat használunk a méret kifejezésére (termelés, GDP-hozzájárulás, munkaerő-állomány, ökonómiai multiplikátorok). A szükséges lehatárolásokat emiatt csak esetről esetre, a konkrét célok és lehetőségek függvényében lehet megtenni. A jelen anyagban az agrobiznisz-szektor méretének meghatározására olyan megoldást próbáltunk alkalmazni, amely az elérhető adatokra építve elfogadható kompromisszumokat biztosít a tartalmi lehatárolás és a munkaigényesség szélsőségei között. A továbbiakban az agrobiznisz részének tekintjük

- a *mezőgazdaságot* (tágabb értelemben, vagyis az erdészettel és a halászattal együtt);
- a mezőgazdaság számára *közvetlenül specifikus inputokat (termékeket és szolgáltatásokat) biztosító ellátó tevékenységeket;*
- a mezőgazdaság termékeit (beleértve a non-food termékeket is) *feldolgozó és forgalmazó tevékenységeket*. A non-food termékek esetében azonban csak az elsődleges feldolgozást (pl. az erdészethez kapcsolódóan a fűrészáru-termelést) vettük figyelembe, a további feldolgozási fázisokat és az értékesítést nem.

A felsorolás második pontjánál fontos a „*közvetlenül*" és a „*specifikus*" jelzőkre figyelnünk! Vagyis az ellátó tevékenységek közvetett (tehát nem a mezőgazdaság, hanem az azt megelőző, illetve követő szakaszok részére történő) beszállítása figyelmen kívül marad. Nem tekintjük az agrobiznisz részének (részarányosan sem) azokat az ágazatokat, amelyek ugyan közvetlenül szállítanak termékeikből vagy szolgáltatásaikból a mezőgazdaság számára, de azokat nem specifikusan a mezőgazdaság számára állítják elő (pl. számítógépgyártás, munkaruha-készítés stb.). Kivételt teszünk mégis két olyan esetben, amikor az adott ágazatok által nyújtott szolgáltatás költsége jelentős súllyal szerepel a mezőgazdasági termelésben. Ez konkrétan az *energiatermelésre és a szállításra* vonatkozik. Tehát a mezőgazdasági beszállítás arányának megfelelően ezek a szektorok növelik az agrobiznisz teljesítményét.

Tekintve, hogy a bruttó nemzeti termék (GDP) előállításához a nem jövedelem-orientált tevékenységek, mint pl. agrárszakoktatás, kutatás, érdekképviselet, szaktanácsadás is hozzájárulnak, indokolt, hogy az agrobiznisz méretének meghatározásakor ezeket is tekintetbe vegyük.

Amennyiben a hazai mezőgazdasági termelés által az agrobiznisz más területein kiváltott hatásokat kívánjuk elemezni, akkor a külkereskedelemmel kapcsolatban indokolt lenne egy további szűkítés alkalmazása. Az ellátó ágazatok exportja nem a hazai mezőgazdaság szükségleteit elégíti ki, tehát nem áll összefüggésben a magyar mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepével. Ennek analógiájára, a feldolgozó tevékenységek mezőgazdaságitermék-importja sem kapcsolható a hazai gazdálkodáshoz. Ezért mindkét tételt le kellene vonni az érintett tevékenységek teljesítményéből. Megfelelő statisztikai adatok híján, és a becslés nehézségei miatt, mégis eltekintettünk ezektől a korrekcióktól.

Az agrobizniszt alkotó tevékenységeket a *TEÁOR* (Gazdasági Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendsze-

1. táblázat

Az agrobiznisz ágazatai[5]
(a 4 számjegyes bontás helytakarékossági okok miatt nem teljes)

Kód	1. A MEZŐGAZDASÁGOT MEGELŐZŐ TEVÉKENYSÉGEK
15	ÉLELMISZER, ITAL GYÁRTÁSA
1571	Haszonállat-eledel gyártása
23	KOKSZGYÁRTÁS, KŐOLAJ-FELDOLGOZÁS
2320	Kőolaj-feldolgozás
24	VEGYI ANYAG, TERMÉK GYÁRTÁSA
2415	Műtrágya, nitrogénvegyület gyártása
2420	Mezőgazdasági vegyi termék gyártása
25	GUMI-, MŰANYAG TERMÉK GYÁRTÁSA
2511	Gumiabroncs, gumitömlő gyártása
2512	Gumiabroncs újrafutózása, felújítása
2513	Egyéb gumitermék gyártása
2521	Műanyag fólia, cső gyártása
2522	Műanyag csomagolóeszköz gyártása
2523	Műanyag építőanyag gyártása
2524	Egyéb műanyag termék gyártása
28	FÉMFELDOLGOZÁSI TERMÉK GYÁRTÁSA
2862	Szerszámgyártás
29	GÉP, BERENDEZÉS GYÁRTÁSA
2931	Mezőgazdasági traktor gyártása
2932	Egyéb mezőgazdasági gép gyártása
40	VILLAMOSENERGIA-, GÁZ-, GŐZ-, MELEGVÍZELLÁTÁS
50	JÁRMŰ-KERESKEDELEM, JAVÍTÁS, ÜZEMANYAG-KISKER.
51	NAGYKERESKEDELEM
5188	Mezőgazdasági gép nagykereskedelme
52	KISKERESKEDELEM
5248	Egyéb, máshova nem sorolt iparcikk-kiskereskedelem
66	BIZTOSÍTÁS, NYUGDÍJALAP
71	KÖLCSÖNZÉS
7131	Mezőgazdasági gép kölcsönzése
85	EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS ELLÁTÁS
8520	Állat-egészségügyi ellátás
91	ÉRDEKKÉPVISELET

[5] Az aláhúzással jelölt tevékenységeknél részarány-számítással történik a mezőgazdasággal összefüggő érték (kibocsátás, bruttó hozzáadott érték, foglalkoztatottak száma) meghatározása.

9112	Szakmai érdekképviselet
	II. MEZŐ-, ERDŐ-, VAD- és HALGAZDASÁG
01	MEZŐGAZDASÁG, VADGAZDÁLKODÁS
02	ERDŐGAZDÁLKODÁS
05	HALGAZDÁLKODÁS
	III. A MEZŐGAZDASÁGOT KÖVETŐ TEVÉKENYSÉGEK
15	ÉLELMISZER, ITAL GYÁRTÁSA
16	DOHÁNYTERMÉK GYÁRTÁSA
17	TEXTÍLIA GYÁRTÁSA
19	BŐRKIKÉSZÍTÉS; TÁSKAFÉLÉK, LÁBBELI GYÁRTÁSA
20	FAFELDOLGOZÁS, FONOTTÁRU GYÁRTÁSA
51	NAGYKERESKEDELEM
5111	Mezőgazdasági termék ügynöki nagykereskedelme
5117	Élelmiszer, ital, dohányáru ügynöki nagykereskedelme
5121	Gabona-, vetőmag-, takarmány-nagykereskedelem
5122	Dísznövény-nagykereskedelem
5123	Élőállat-nagykereskedelem
	...
52	KISKERESKEDELEM
5211	Élelmiszer jellegű vegyes kiskereskedelem
5221	Zöldség-, gyümölcs-kiskereskedelem
5222	Húsáru-kiskereskedelem
	...
55	SZÁLLÁSHELY-SZOLGÁLTATÁS, VENDÉGLÁTÁS
5511	Szállodai szolgáltatás, étteremmel
5530	Étkezőhelyi vendéglátás
5551	Munkahelyi étkeztetés
5552	Közétkeztetés
60	SZÁRAZFÖLDI, CSŐVEZETÉKES SZÁLLÍTÁS
61	VÍZI SZÁLLÍTÁS
63	SZÁLLÍTÁST KIEGÉSZÍTŐ TEVÉKENYSÉG, UTAZÁSSZERV.
6312	Tárolás, raktározás

re – NACE), a gazdasági tevékenységek nemzetközileg összehangolt, egységes nómenklatúrája alapján határoztuk meg (a jelenleg érvényben levő TEÁOR'08 helyett a megelőző TEÁOR'03 osztályozást használtuk, mert a korábbi évekre vonatkozó adatok ennek megfelelően állnak rendelkezésre). A TEÁOR, amelyre a statisztikai és egyéb nyilvántartások épülnek, nem kezeli az agrobizniszt önálló nemzetgazdasági ágként, ezért – ha vizsgálni akarjuk – kénytelenek vagyunk azt „alkatrészeiből" összeállítani.

Az agrobizniszhez tartozó gazdasági tevékenységek meghatározásakor a legrészletesebb tagolást jelentő 4 számjegyes[3] (szakágazati) TEÁOR-csoportosítást vettük alapul. Az agrobizniszhez kapcsolódó szakágazatok teljes 4 számjegyes tevékenységi listáját hely hiányában nem közöljük, de az 1. táblázatban bemutatunk egy rövidített listát, amely a 4 számjegyes tagolást csak esetenként, szemléltetésképpen tartalmazza[4]. A táblázat elkülönítve adja meg a mezőgazdaságot megelőző, illetve követő tevékenységeket, valamint magát a mezőgazdasági termelési fázist. Azon tevékenységeket, amelyeket nem teljes egészében, hanem csak részlegesen számítottunk az agrobizniszhez, aláhúzással jelöltük. A részleges számbavétel oka, hogy a szóban forgó tevékenységek a mezőgazdaságon kívül más ágazatoknak is szállítanak előállított (intermedier) termékeikből, illetve alapvető inputjaik között nem csak mezőgazdasági termékek szerepelnek.

Az agrobiznisz alkotóelemeit röviden sorra véve, a TEÁOR önálló nemzetgazdasági ágként tartja nyilván a *mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat*-ot[6]. Ide tartoznak a növénytermesztési, állattenyésztési, erdőgazdálkodási, hal- és vadgazdálkodási tevékenységek, valamint a kapcsolódó szolgáltatások. A *feldolgozóipar* nemzetgazdasági ágon belül elkülönülnek az *élelmiszergyártás* (amely magában foglalja a *takarmánygyártást* is), az *italgyártás*, valamint a *dohánytermékek gyártása* ágazatai (2 számjegy), vagyis az a komplexum, amelyet élelmiszeriparként ismerünk.

A további agrobiznisz-komponenseknél – elsősorban tehát az ellátó és forgalmazó szakaszoknál – már gyakran találkozunk lehatárolási problémákkal. Ezalatt azt értjük, hogy a TEÁOR legalsó (legrészletezőbb) hierarchikus szintjén sem különíthető el egy adott ágazat agrobizniszhez tartozó része. Logikailag és tényszerűen nyilvánvaló ugyan, hogy – példának okáért – a gumiabroncs-gyártás speciális abroncsokat és tömlőket szállít a mezőgazdasági gépekhez, de az erre vonatkozó mennyiségi és értékbeli adatok nem különülnek el a „*2511 gumiabroncs, gumitömlő gyártása*” szakágazaton (termékcsoporton) belül. Ugyanez a helyzet – többek között – az építőipari, energetikai, műanyagipari és egyes szolgáltató (pl. üzletviteli tanácsadás) ágazat esetében is – vagyis a mezőgazdasághoz kapcsolódó tevékenységükre vonatkozó adatok hiányoznak. Hasonló nehézségek néhány forgalmazási szférához tartozó szakágazatnál (pl. vegyes kiskereskedelem, közúti teherszállítás, szállodai szolgáltatás) is adódnak. Igaz viszont, hogy például a „*2931 mezőgazdasági traktor gyártása*”, a „*2415 műtrágya, nitrogénvegyület gyártása*” vagy a „*2420 mezőgazdasági vegyi termék gyártása*” és néhány egyéb mezőgazdasághoz kapcsolódó szakágazat önállóan is megjelenik, így adataik közvetlenül rendelkezésre állnak.

A fenti, problémás esetekben az ún. *szimmetrikus input-output táblákat* (az Ágazati Kapcsolatok Mérlegéhez tartozó ÁKM-táblákat) vettük segítségül, amelyek bemutatják a termékek és szolgáltatások ágazatok közötti forgalmát. Így kiszámítható, hogy – a fenti példára visszatérve, mondjuk – a gumiabroncsot, gumitömlőt is magában foglaló *gumi- és műanyagtermékek* csoportjának (ennél részletesebb bontás az ÁKM-ben nincsen) mekkora hányada kerül felhasználásra a mezőgazda-

[3] A TEÁOR hierarchikus felépítésű osztályozási rendszer, amelynek felülről lefelé haladó hierarchiaszintjei és azok jelölése a következő: (nemzet)gazdasági ág – 1 betű (pl.:A Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat); (nemzet)gazdasági alág – 2 számjegy (pl. 01 Növénytermesztés, állattenyésztés, vadgazdálkodás és kapcsolódó szolgáltatások); alágazat – 3 számjegy (pl.: 01.1 Nem évelő növény termesztése); szakágazat – 4 számjegy (pl.: 01.11 Gabonaféle, hüvelyes növény, olajos mag termesztése).

[4] A haszonállateledel-gyártást kiemeltük az élelmiszeriparból – ahová a TEÁOR szerint tartozik – és az input-előállító tevékenységek közé soroltuk

[6] Az általunk használt TEÁOR'03 verzió önálló nemzetgazdasági ágként kezeli a halgazdálkodást is.

sági termékek előállításában. Egyszerűsítő feltételezéssel élve úgy vehetjük, hogy az előállított *gumiabroncs és gumitömlő* ugyanilyen arányban hasznosul a mezőgazdaságban, következésképpen a gumiabroncs- és gumitömlőgyártás kibocsátását, bruttó hozzáadott értékét és munkaerő-felhasználását – a kiszámított százalékaránynak megfelelő mértékben – a mezőgazdaság indukálja, ennélfogva ezek az agrobiznisz részei. Értelemszerű eltérésekkel minden esetben hasonlóan jártunk el:

$$Mg\%_i = \frac{z_{im} + z_{ie} + z_{ih}}{x_i} \times 100 ,$$

ahol: $Mg\%_i$ = i ágazat mezőgazdasági, erdészeti és halgazdasági tevékenységének részaránya százalékban;

z_{im} = a mezőgazdaság igénye *i* ágazat outputja iránt, Ft;

z_{ie} = az erdőgazdaság igénye *i* ágazat outputja iránt, Ft;

z_{ih} = a halgazdaság igénye *i* ágazat outputja iránt, Ft;

x_i = *i* ágazat összes kibocsátása, Ft.

Mint utaltunk rá, az agrobiznisz méretét

- a kibocsátás,
- a bruttó hozzáadott érték és
- a foglalkoztatott munkaerőlétszám

mutatóival jellemezzük.

Az első két mutatót a KSH 4 számjegyes szakágazati bontásban rendelkezésünkre bocsátotta, de a munkaerő-felhasználás adatai csak két számjegyes részletezettséggel (*nemzetgazdasági alágazat*) voltak hozzáférhetők a lakossági munkaerő-felmérés alapján. A *lakossági munkaerő-felmérés* a magánháztartásokra kiterjedő reprezentatív felvétel, ami a 15–74 éves személyek gazdasági aktivitásáról nyújt információt (*KSH, 2009*). A mezőgazdaságot illetően azokat a gazdasági szervezetekben és egyéni gazdaságokban munkát végző személyeket tartja számon, akik fő jövedelemszerző tevékenységüket a mezőgazdaságban végzik. A lakossági munkaerő-felmérés adatai szerint például 2009-ben a mezőgazdaságban, a vad- és erdőgazdálkodásban, valamint a halászatban *175,8 ezer fő (a foglalkoztatottak 4,6%-a)* dolgozott. Ez a statisztikai nyilvántartás valamennyi nemzetgazdasági ágra kiterjed, ezért az egyes nemzetgazdasági ágak foglalkoztatási helyzete egymással összehasonlítható, de „hiányossága", hogy *csak részben veszi számba az egyéni gazdaságokban végzett mezőgazdasági tevékenységet*[7]. Adatforrásként való elterjedtsége miatt, és más lehetőség híján azonban mégis erre támaszkodtunk.

Az agrobizniszhez csak részlegesen kapcsolódó szakágazatok mezőgazdasági részarányának meghatározása a *munkaerő-felhasználásra* vonatkozóan – a két számjegyes bontás miatt – a korábban leírtakhoz képest kissé eltérően történt. A két számjeggyel jelölt nemzetgazdasági alágazat munkaerő-felhasználását az első lépésben a bruttó hozzáadott érték arányában felosztottuk az odatartozó szakágazatokra, majd az „összetett" szakágazatoknál az előző oldalon közölt képlet alapján különítettük el a mezőgazdasághoz kapcsolódó százalékos részarányt.

AZ AGROBIZNISZ MÉRETE ÉS NEMZETGAZDASÁGI RÉSZARÁNYA

Az agrobiznisz vizsgálata előtt tekintsük át röviden a nemzetgazdaság szerkezetének, s benne kiemelten a mezőgazdaság és az élelmiszeripar részesedésének közelmúltbeli változását a kibocsátás, a bruttó hozzáadott érték és a foglalkoztatottak számának alakulását figyelembe véve (2. táblázat).

[7] A KSH éves munkaerőegységben kifejezett adatokat is közzétesz a mezőgazdaság munkaerő-felhasználásáról. Ezen felmérés szerint a mezőgazdaság 2009. évi munkaerő-felhasználása 441 ezer éves munkaerőegység volt. Valószínűleg ez a leghűbb kifejezése a mezőgazdasági munkaidő-ráfordításnak, de ez nem vethető össze más nemzetgazdasági ágak foglalkoztatottsági adataival, mert az utóbbiaknál nem alkalmazzák az éves munkaerőegységet (ami egy teljes munkaidős – évi 1800 munkaórát ledolgozó – személy munkateljesítménye).

2. táblázat

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar helye a nemzetgazdaságban

Nemzetgazdasági arányok, %	Kibocsátás alapján			Bruttó hozzáadott érték alapján			Foglalkoztattak száma alapján		
	2000	2005	2007	2000	2005	2007	2000	2005	2007
Mezőgazdaság[1]	5,4	4,2	4,0	5,4	4,2	4,0	6,6	5,0	4,7
Élelmiszeripar[2]	6,2	4,7	4,2	3,2	2,6	2,2	4,0	3,6	3,5
Mezőgazdaság és élelmiszeripar együtt	11,6	8,9	8,3	8,7	6,8	6,2	10,6	8,6	8,1
Egyéb ipar[3]	44,5	42,9	44,2	28,6	27,7	27,6	29,8	28,8	29,2
Szolgáltatások[4]	43,9	48,3	47,6	62,8	65,6	66,2	59,6	62,6	62,7

Megjegyzés: a számszerű egyezőtlenségek kerekítésekből adódnak.
[1] Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás, halászat együtt
[2] Élelmiszer, ital és dohánytermékek gyártása együtt
[3] Bányászat, feldolgozóipar (élelmiszeripar nélkül), energiaellátás, építőipar együtt
[4] Üzleti és közösségi szolgáltatások (kereskedelem, szállítás, vendéglátás, oktatás, egészségügy stb.)
Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

A 2. táblázat bemutatja, hogy 2000–2007 között mind a mezőgazdaság, *mind az élelmiszeripar folyamatosan vesztett nemzetgazdasági részesedéséből*. A vizsgált időszak végére a két szektor együttesen a bruttó hozzáadott érték 6,2%-át adta, ezen belül a mezőgazdaság részaránya 4,0%, az élelmiszer-feldolgozásé 2,2% volt. Jóllehet kibocsátását tekintve 2007-ben az élelmiszeripar valamelyest megelőzte a mezőgazdaságot, bruttó hozzáadott értéke a mezőgazdaságénak mindössze 56%-át érte el. Ez részben az *élelmiszeripar gyenge eredményességére, másrészt viszonylag szerény méretére utal*. Nemzetközi összehasonlításban az élelmiszer-feldolgozás ilyen mértékű elmaradása a mezőgazdaság mögött szokatlan jelenség: az EU 27 tagországának átlagában az élelmiszeripar hozzáadott értéke 2005-ben 1,3-szerese volt a mezőgazdaságénak. Németországban ez a szorzó 2,6, Ausztriában 1,6, de Lengyelországban is 1,4 (*EUROSTAT, 2008*). Témánk szempontjából mindez előre vetíti, hogy *a magyar élelmiszeripar csak szerény hozzájárulást képes biztosítani az agrobiznisz teljesítményéhez*.

Az agrobiznisz nemzetgazdasági szerepét a 3. táblázat és a 2-4. ábrák segítségével szemléltetjük. Az agrobiznisz 2007-ben 6594 Mrd Ft kibocsátás mellett 2212 Mrd Ft bruttó hozzáadott értéket állított elő, miközben 568 ezer fő dolgozott a szektorban. Ez azt jelenti, hogy *az agrobiznisz még jelenleg is a nemzetgazdaság fajsúlyos szereplője*: az itt létrehozott bruttó hozzáadott érték több mint a fele az élelmiszeripar nélküli feldolgozóipar hasonló paraméterének, és csaknem 2,5-szerese a teljes építőiparénak. A nemzetgazdaságban minden hetedik munkahely közvetlenül vagy közvetve a mezőgazdasághoz kötődik.

Az agrobiznisz 2007-ben a legnagyobb nemzetgazdasági részarányt a foglalkoztatásban érte el (14,5%), ezt követi a kibocsátásból való részesedés (12,03%), majd a GDP-hez történő hozzájárulás (10,2%). Utóbbi adat – összevetve a mezőgazdaság részarányával (4%) – azt jelenti, hogy *a mezőgazdaságban megtermelt minden forint bruttó hozzáadott érték 2,5 forintra nő az agrobiznisz integrált hálózatában*.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar arányának korábban látott csökkenését az agrobizniszhez tartozó egyéb – ellátó, feldolgozó, forgalmazó – tevékenységek is fölerősítették kissé, így az agrobiznisz egészének nemzetgazdasági részaránya

3. táblázat

Az agrobiznisz nemzetgazdasági jelentősége

	Kibocsátás, millió Ft			Bruttó hozzáadott érték, millió Ft			Foglalkoztatottak száma, fő		
	2000	2005	2007	2000	2005	2007	2000	2005	2007
A mezőgazdaságot megelőző tevékenységek, ebből:	311 850	409 025	470 277	86 903	120 911	128 375	27 959	22 444	20 640
Alapanyagok és termelőeszközök gyártása	259 400	320 486	385 620	61 384	79 204	90 557	19 007	13 799	14 150
Alapanyagok és termelőeszközök kereskedelme[1]	52 449	88 180	84 658	25 554	41 707	37 818	8 953	8 645	6 491
Mezőgazdaság	1 573 187	1 896 403	2 141 514	617 867	791 437	864 309	255 483	193 928	182 928
A mezőgazdaságot követő tevékenységek, ebből:	2 697 663	3 550 268	3 982 099	702 015	1 074 415	1 219 286	345 175	362 312	364 402
Élelmiszeripar	1 719 871	2 019 413	2 139 010	348 018	460 280	466 614	145 645	134 521	129 674
Élelmiszerkereskedelem	513 987	906 862	1 120 511	180 565	391 362	495 335	85 372	114 323	119 906
Vendéglátás	352 894	527 769	616 475	143 874	194 887	224 941	96 128	98 858	99 005
Egyéb tevékenységek[2]	110 911	96 224	106 104	29 558	27 886	32 395	18 031	14 610	15 817
AGROBIZNISZ ÖSSZ.	4 582 700	5 855 696	6 593 891	1 406 785	1 986 763	2 211 969	628 618	578 684	567 970
NEMZETGAZDASÁG ÖSSZESEN	29 417 100	45 542 143	53 800 129	11 379 943	18 829 478	21 755 966	3 856 167	3 901 497	3 926 190
Az agrobiznisz aránya a nemzetgazdaságban, %	15,58	12,86	12,26	12,36	10,55	10,17	16,30	14,83	14,47

Megjegyzés: a számszerű egyezőtlenségek kerekítésekből adódnak.

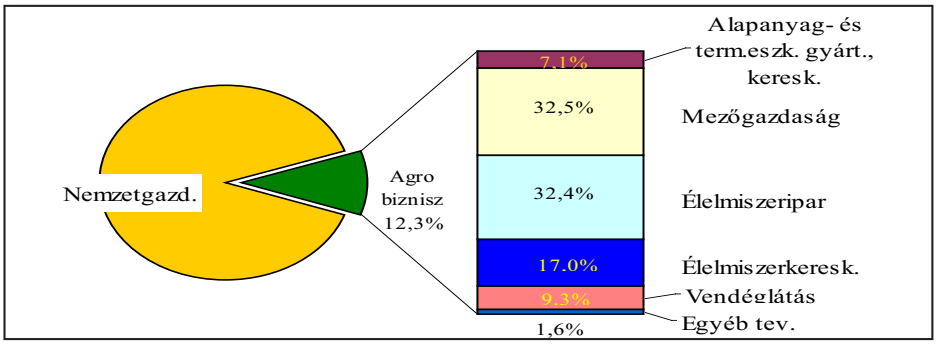
[1] Ide sorolva a mezőgazdaság számára nyújtott szolgáltatásokat is (biztosítás, állategészségügy, adótanácsadás stb.)

[2] Elsődleges fa-, rost- és bőrfeldolgozás, szállítás, raktározás

is mindhárom mutatót tekintve visszaesett[8]. A bruttó hozzáadott érték esetében az agrobiznisz nemzetgazdaságbeli részesedése a 2000. évi 12,4 százalékról 2007-re 10,2 százalékra változott. A foglalkoztatottságot tekintve ezek a számok 16,3 és 14,5%.

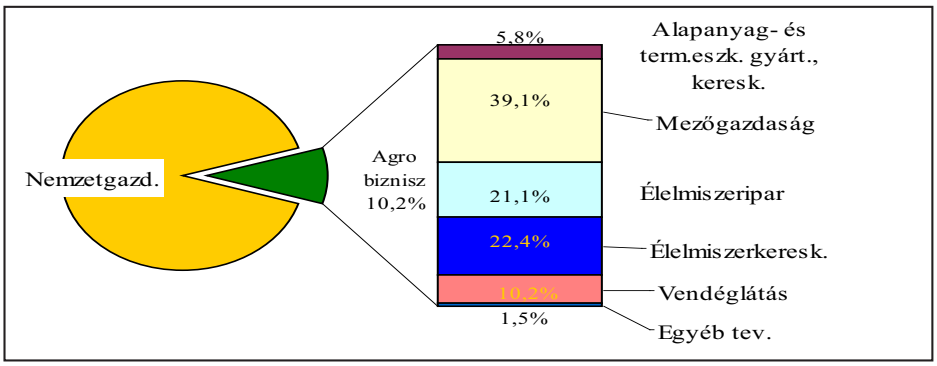
2. ábra

Az agrobiznisz részesedése a kibocsátásból, 2007

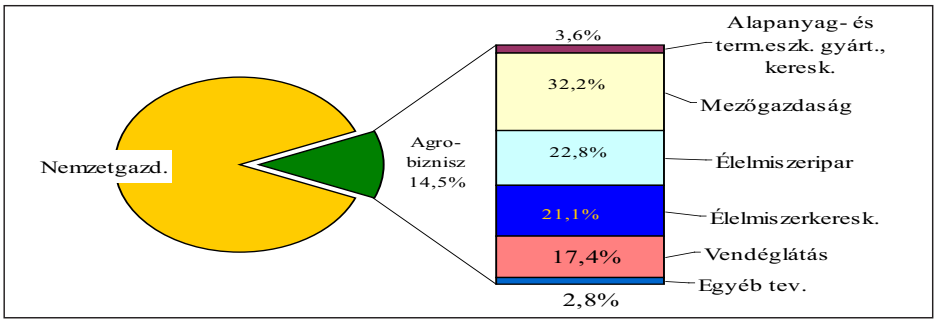
3. ábra

Az agrobiznisz részesedése a bruttó hozzáadott értékből, 2007

4. ábra

Az agrobiznisz részesedése a foglalkoztatásból, 2007

[8] Az egész értéklánchan mindössze az élelmiszer-kereskedelem nemzetgazdasági részesedése növekedett mindhárom mutatót tekintve. Mérsékelten csökkent, illetve stagnált a mezőgazdasági üzemekben felhasznált alapanyagok és termelőeszközök forgalmazásának részaránya. A foglalkoztatásból történő részesedés – az élelmiszerkereskedelem mellett – a vendéglátásban is növekedett.

Az agrobizniszben minden mutató alapján a mezőgazdaság súlya a legnagyobb. A bruttó hozzáadott érték alapján az agrobiznisz teljesítményéből 39,1%-kal részesedik (2007). Ezen mutató alapján az élelmiszeripart (21,1%) az élelmiszer-kereskedelem (22,4%) is megelőzi. Az élelmiszeripart a vendéglátás (10,2%) és az ellátó ágazatok (5,8%) követik.

Az agrobizniszen belül a foglalkoztatottak 33,2 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban. Ez azt jelenti, hogy *minden mezőgazdasági munkahelyre további kettő jut az agrobiznisz egyéb területein.*

Amennyiben az agrobiznisz három fő komponensének (a mezőgazdaság, valamint az azt megelőző és követő tevékenységek) arányait vizsgáljuk, akkor – az élelmiszeripar gyengélkedése ellenére – *a mezőgazdaságot követő szakasz dominanciájára és növekvő súlyára figyelhetünk föl.* A feldolgozó-forgalmazó-vendéglátó ágazatok súlya a foglalkoztatásban a kétharmadhoz közelít, a bruttó hozzáadott érték előállításában pedig 55%-ot tesz ki. A nemzetközi tendenciákat szemlélve azonban *arányaiban még több hozzáadott értéknek kellene keletkeznie az értéklánc ezen fázisában*: egy – módszertanát tekintve nagyon hasonló – német elemzés szerint mezőgazdaságot követő tevékenységek aránya a bruttó hozzáadott értékben már a 2000-es évek elején 74,3% volt (*Huber – Appel, 2001*). Relatíve *szerény és csökkenő a mezőgazdaságot megelőző tevékenységek részaránya is*: az itt előállított bruttó hozzáadott érték 2007-ben már nem érte el a 6%-os részesedést, ami kevesebb, mint a mezőgazdasági részarány 1/6-a. Mindezek tükrözik azt a sokszor hallott megállapítást, hogy a rendszerváltás nagy vesztesei közé a hazai mezőgép-, műtrágya- és növényvédőszer-gyártás is beletartozik. Szerencsére vannak példák arra is, hogy a piaci rések megtalálásával, belső összefogással vagy a nemzetközi óriáscégek partnereként nem esélytelen az emelkedő pályára történő visszaállás.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Benet I. (1979): Mezőgazdaság, élelmiszer-gazdaság, agrár-ipari komplexum. KJK, Budapest – (2) Davies, J. H. – Goldberg, R. A. (1957): A concept of agribusiness. Harvard University, Boston – (3) EUROSTAT (2008): Food: from farm to fork statistics. EUROSTAT, Luxembourg – (4) FVM (2009): A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban. Budapest – (5) Huber, U. – Appel, V. (2001): Die Bedeutung der Landwirtschaft in der Volkswirtschaft. Bundesministerium für Verbraucherschutz, Ernährung und Landwirtschaft. Bonn. Kézirat. – (6) Kapronczai I. (2010): Az agrárgazdaság helye a magyar nemzetgazdaságban. Agrárium. 4., Budapest – (7) Kriesel, W. – Doherty, B. (2000): The Relative Importance of the Food and Fiber Sectors in the Georgia State Economy. The University of Georgia, Research Report No. 665. – (8) KSH (2004): Ágazati kapcsolatok mérlege, 2000. KSH, Budapest – (9) KSH (2008): Forrás-, felhasználás- és szimmetrikus ÁKM-táblák 2005. KSH, Budapest – (10) Oros I. – Szabó P. – Tóth P. – Udovecz G. (szerk.) – Vígh J. – Zacher L. (2001): Az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya és szerepe. Kézirat. – (11) Udovecz G (2001): Az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya és fejlesztése. Gazdálkodás, XLV. évf. 4. sz, Budapest